

ZBIGNIEW KALISZ

ŹRÓDŁA AKTOWE DO DZIEJÓW FUNDACJI „ZAKŁADY KÓRNICKE”

W ostatnich latach nastąpiło pewne ożywienie badań nad dziejami fundacji w Polsce. Przeszkodą jednak jest tu bardzo skromna baza źródłowa, a w wielu wypadkach zupełny jej brak. Na taki stan rzeczy złożyły się różne przyczyny. Z całą jednak pewnością największy udział w tym dziele zniszczenia miała okupacja hitlerowska i działania wojenne w latach 1939 - 1945. Zachowały się tylko nieliczne, często niekompletne zespoły. Toteż w wyjątkowej sytuacji znajdujemy się w odniesieniu do Fundacji „Zakłady Kórnickie”, gdyż do jej dziejów dysponujemy bogatymi materiałami aktowymi. Możliwe to było dzięki ofiarności dawnych jej pracowników, którzy nie bacząc na niebezpieczeństwo, jakie im groziło ze strony Niemców, uczestniczyli w zabezpieczaniu akt. Dysponujemy dziś więc prawie kompletnymi materiałami dotyczącymi całości dziejów Fundacji, to jest lat 1925 - 1953, zgromadzonymi w Bibliotece Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk.

Ponieważ dzieje Fundacji przypadają na trzy różne okresy historyczne — międzywojenny, okupacji hitlerowskiej i Polski Ludowej — znajduje to również odbicie w charakterze i zwłaszcza w stopniu kompletności bazy źródłowej. Stosunkowo bogatym zespołem dysponujemy w odniesieniu do pierwszego i ostatniego z wyżej wymienionych okresów działania Fundacji.

W niniejszym artykule omówimy wszystkie większe zespoły aktowe dotyczące Fundacji. Przyjęto zasadę omawiania najpierw akt dotyczących spraw ogólnych, a następnie finansowych, gospodarczych, działalności statutowej, w tym zakładów (Biblioteka, Szkoła Domowej Pracy Kobiet i Zakład Badania Drzew i Lasu). W tym układzie omawiamy każdy wymieniony wyżej okres działalności Fundacji oddzielnie, gdyż — jak wspomnieliśmy — wartość materiałów dla tych okresów jest różna.

Fundacja „Zakłady Kórnickie” powstała mocą ustawy z dnia 30 VII 1925 r. i była jedyną działającą w dwudziestoleciu międzywojennym fundacją, którą powołał do życia sejm. Po uchwaleniu ustawy Fundacja otrzymała podstawy prawno-organizacyjne i mogła rozpocząć działalność.

Blżej nie określoną opiekę merytoryczną nad Fundacją sprawowało

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i dlatego dysponujemy ciekawym zespołem akt, zwłaszcza korespondencją między Kuratorium i Zarządem Fundacji a wspomnianym Ministerstwem w latach 1925 - 1939. Korespondencja ta dotyczy starań władz Fundacji o umorzenie podatku majątkowego przejętego po fundatorach (1 305 125,35 zł). Ponadto znajduje się tam korespondencja i memoriały, zwłaszcza Zarządu FZK, dotyczące starań o uzyskanie zgody władz państwowych na obciążenie hipoteczne nieruchomości Fundacji.

Niezwykle interesującym materiałem są okresowe sprawozdania delegatów Ministerstwa do Kuratorium (między innymi Leona Marchlewskiego i Stanisława Skowrońskiego) z działalności tego organu jak i całej FZK. Znajdują się tam też oceny poszczególnych decyzji, zwłaszcza Kuratorium. Charakter informacyjny o stanowisku Ministerstwa w przedstawionych jej sprawach mają uwagi urzędników do treści tych dokumentów.

Istotne znaczenie posiadają dokumenty, w których zawarte jest stanowisko Ministerstwa w sprawie przedstawionego przez Władysława Zamoyskiego projektu ustawy o „Zakładach Kórnickich”. Oprócz tych opinii znajdują się także uwagi Prokuratury Generalnej i innych urzędów centralnych (rękopis Biblioteki Kórnickiej, dalej cytuję: BK: 8560-8564), zwłaszcza odnoszące się do projektu zmiany ustawy o „Zakładach Kórnickich” (1929 r.).

Do ciekawszych dokumentów z tego zespołu zaliczyć należy:

1. List Prokuratury Generalnej do Prezydium Rady Ministrów 23 IX 1924 r. dotyczący poczynionych przez nią uwag do projektu ustawy o „Zakładach Kórnickich” (BK 8566).

2. List Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Prezydium Rady Ministrów z 30 IX 1924 r. w sprawie uwag Ministerstwa do projektu ustawy (BK 8560).

3. List Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do marszałka Sejmu Rzeczypospolitej z 4 XII 1924 r. w sprawie przyjęcia na porządek obrad sejmu projektu ustawy (BK 8565).

4. Sprawozdania Zygmunta Skowrońskiego — delegata Prezydenta Rzeczypospolitej — z podróży do Kórnika i zwiedzania majątków FZK w dniach 4 - 18 maja 1931 r. (BK 8561).

Następny zespół, który dotyczy spraw ogólnych Fundacji, stanowią materiały związane ze strukturą FZK, a więc kolejne jej projekty, jak również korespondencja W. Zamoyskiego z Henrykiem Wilczyńskim, ówczesnym administratorem jego majątków. Ponadto projekty regulaminu administracji centralnej i opinie prawników dotyczące niepodzielności majątków fundacyjnych (BK 8565-8567).

Należy tu wymienić następujące dokumenty:

1. Projekt statutu Fundacji „Zakłady Kórnickie” opracowany przez H. Wilczyńskiego (BK 8567).

2. Pierwsze postanowienie o Fundacji Władysława Zamoyskiego jego siostry Marii i matki Jadwigi z Działyńskich Zamoyskiej (BK 8836).

3. Akt donacyjny (BK 8836).

Istotne znaczenie w pierwszych latach istnienia Fundacji miała regulacja spraw majątkowych i wierzytelności, których załatwienia domagali się zainteresowani. Były to głośnie sprawy wypłacenia 215 tys. zł Cecyli Ceglińskiej jako rzekomego długu Władysława Zamoyskiego i umorzenie długu Remigiusza Grocholskiego w wysokości 120 tys. zł (BK 8575-8585).

Wartościowymi materiałami są także akta dotyczące patronów Fundacji (korespondencja z kolejnymi prezydentami Rzeczypospolitej — Stanisławem Wojciechowskim, Ignacym Mościckim i Bolesławem Bierutem, jak również z kardynałem Augustem Hlondem. BK 8582).

Wiele ciekawych informacji znajduje się w aktach dotyczących regulaminów Kuratorium i Zarządu FZK, korespondencji różnych władz państwowych z poszczególnymi członkami Kuratorium.

Przy obliczeniach stanu posiadania Fundacji nieodzowne wydają się być spisy majątku nieruchomego i ruchomego, jak też zestawienia obszaru i szkice sytuacyjne następujących folwarków: Trzebaw-Górka, Babin, Bagrowo, Bieganowo, Dachowa, Dworzyska, Dziecmierowo, Gądki, Kromolice, Pierzchno, Runowo, Szczodrzykowo, Januszewo, Jarosławiec, Kijewo, Żrenica, Zimino i Biernatki. Ponadto w sprawach finansowych interesującego materiału dostarczyć mogą wyciągi hipoteczne wyżej wymienionych folwarków. Podobny charakter noszą akta dotyczące dróg, wód i kolei.

Wiele spraw własnościowych ustalić można przy pomocy materiałów dotyczących sprzedaży i kupna nieruchomości oraz zmian własności tych gruntów w latach 1924 - 1939 i 1945 - 1953. Są to między innymi następujące akta: sprzedaży parceli w Trzebawiu 1928 - 1929 (BK 8700), kupna części Jeziora Góreckiego 1937 - 1939 (BK 8709), odsprzedaży parceli w Czmoniu 1929 - 1936 (BK 8712), sprzedaży ogrodu z budynkiem w Kórniku 1932 - 1939 (BK 8713), sprzedaży gruntu na szosę Wydziałowi Powiatowemu w Śremie 1931 - 1936 (BK 8716), regulacji granic Jeziora Kórnickiego 1923 - 1939 (BK 8722), Bnińskiego 1910 - 1939 (BK 8723), Borowieckiego 1935 - 1939 (BK 8724).

Duże znaczenie dla poznania klimatu pracy najwyższych władz Fundacji — Kuratorium i Zarządu — posiadają protokoły z ich posiedzeń. Ustawa o „Zakładach Kórnickich” powołała oprócz Zarządu jeszcze drugi organ, jakim było Kuratorium. Ustawodawcy chodziło najprawdopodobniej o to, by zapewnić możliwie szeroki udział w decydowaniu o sprawach Fundacji ludziom o różnych zawodach — od profesorów uniwersytetów po praktyków z zakresu gospodarki i finansów. Kuratorium było najwyższą władzą Fundacji i składało się z 11 osób, natomiast Zarząd z 3 osób. Posiedzenia zwyczajne Kuratorium odbywały się raz do

roku, ale rzadko podejmowano konkretne uchwały, głównie z powodu trudności w uzgodnieniu wspólnego stanowiska. Protokoły te sporządzane były, zwłaszcza od 1931 r. dość szczegółowo i pozwalają uchwycić bieg poszczególnych spraw (BK 8586).

Ponieważ w posiedzeniach Kuratorium uczestniczyli także prezes i członkowie Zarządu, którzy zobowiązani byli przygotowywać na kolejne posiedzenia sprawozdania z działalności Fundacji, jak również przedstawiać sprawy, które wymagały akceptacji Kuratorium, posiadamy choć niekompletny ale interesujący materiał obrazujący stan gospodarczy Fundacji w kolejnych latach gospodarczych (BK 8763-8764). Podobny charakter posiadają akta zgromadzone przez członków Zarządu Adolfa Legisa, Stanisława Adamskiego, Adolfa Bnińskiego, Jana Grochmalickiego i Wiktora Schramma (BK 8764).

Treść protokołów z posiedzeń Zarządu do roku 1931 nie wnosi istotnych informacji o pracy tegoż organu FZK, gdyż są one zbyt ogólnikowe. Sytuacja uległa poprawie po roku 1931, gdy zagadnienia te poruszył w swym sprawozdaniu Zygmunt Skowroński, domagając się zmian. Ocenę taką zamieścił w przygotowanym przez siebie raporcie o stanie gospodarczym Fundacji, który przekazał Prezydentowi Rzeczypospolitej. Posiedzenia Zarządu odbywały się raz w miesiącu i uczestniczył w nich także naczelnik zarządzający majątkiem „Zakładów Kórnickich” (BK 8758-8762).

Organem bezpośrednio realizującym uchwały Kuratorium i Zarządu była administracja centralna mieszcząca się w Kórniku, kierowana przez naczelnika. Sposób jej organizacji jak również funkcjonowanie budziły sporo kontrowersji zarówno w samej Fundacji, jak i poza nią. Ze względu na to, że naczelnik przy pomocy aparatu administracyjnego bezpośrednio kierował i zarządzał sprawami gospodarczymi i finansowymi, w zespole akt administracji centralnej znaleźć można dane dotyczące wszystkich działów gospodarczych Fundacji.

FZK dysponowała znacznym majątkiem, w skład którego wchodziło 19 folwarków i 9 tys. ha lasów oraz kilka zakładów przemysłowych. Dochody osiągane z tych działów gospodarczych miały być zgodnie z ustawą przekazywane na finansowanie działalności statutowej, zwłaszcza Szkoły Domowej Pracy Kobiet, Biblioteki i Zakładu Badania Drzew i Lasu. Odnośnie do działu rolnego dysponujemy stosunkowo pełnymi materiałami dotyczącymi dwóch folwarków, które były do 1937 r. w administracji Fundacji, to jest Biernatek i Żrenicy (BK 9094-9168, 9169-9176). W aktach tych folwarków znaleźć można materiały dotyczące spraw ogólnoadministracyjnych (BK 9094-9097, 9169-9176), planów gospodarczych (BK 9103). Ponadto księgi deputatników (BK 9111-9112), dzienniki gospodarcze (BK 9116-9122), raporty podwórzowe (BK 9123-9129), księgi najmu robotników (BK 9133-9140), księgi zbożowe (BK

9143-9149), raporty sprzedaży produktów rolnych (BK 9151), księgi inwentarza żywego (BK 9157-9169).

W odniesieniu do 17 wydzierżawionych folwarków nie dysponujemy dokładnymi i kompletnymi materiałami, gdyż dokumentację prowadzili dzierżawcy i nie znalazła się ona w aktach fundacyjnych.

Zespół tych akt, choć pokaźny, to głównie korespondencja między dzierżawcami i administracją centralną, dotycząca następujących spraw: realizacja postanowień umowy dzierżawnej, terminy płacenia czynszów, budownictwo, wzajemne rozliczenia finansowe, plany gospodarcze (bardzo niekompletne), procesy sądowe (BK 9182-9397).

Z tego zespołu oprócz wymienionych na uwagę zasługują:

1. Wzory umów dzierżawnych dotyczących folwarków (BK 9217).
2. Materiały do sprawozdań Fundacji za lata 1927-1939. Krótkie informacje o działalności w danym roku gospodarczym poszczególnych działów i zakładów FZK (BK 8837-8846).
3. Kontrakty dzierżawne dotyczące drobnych parcel i jezior (BK 9269-9298).
4. Umowy dzierżawne dotyczące domów mieszkalnych i gospodarczych (BK 9305-9318).
5. Sprawy parcelacji około 600 ha gruntów fundacyjnych w dobrach kórnickich (BK 10072-10081).
6. Budżety ordynariuszy (BK 9195).
7. Akta dotyczące spraw budowlanych: plany inwestycji i remontów, stan techniczny budynków itp. (BK 9330).

Drugim działem gospodarczym ważnym dla Fundacji z racji osiąganych dochodów była gospodarka leśna, z której do roku 1930 osiągano największe dochody. Po tym okresie na skutek ustanowienia lasów trzebawskich jako chronionych i zakazaniu prowadzenia zrębów w lasach tatrzańskich dział ten zszedł na drugi plan w dochodach Fundacji. Gospodarka leśna prowadzona była w trzech kompleksach: kórnickim, trzebawskim i tatrzańskim.

Akta dotyczące tych spraw nie wykazują większych braków i obejmują następujące materiały: korespondencja między leśnictwami a zarządem leśnym w sprawach sprawozdawczości, finansów, planów zalesień, zrębów, sprzedaży drewna itp. (BK 9510-9514), księgi przychodów i rozchodów drewna w lasach kórnickich i trzebawskich (BK 9515-9564), planów gospodarczych tych lasów — hodowli i upraw (BK 9576-9582), użytkowania lasów (BK 9585), planów cięć (BK 9586-9587), regulaminów wyróbki drewna (BK 9588), cenników drewna i sprzedaży (BK 9589-9598).

Obraz sytuacji robotników rolnych i leśnych FZK można znaleźć w materiałach dotyczących warunków mieszkaniowych i płacowych (BK 9131-9140, 9195, 9200).

Akta dotyczące lasów tatrzańskich wykazują pewne luki, choć odtworzenie gospodarki leśnej Fundacji na tym terenie jest możliwe. Do wartościowszych zespołów zaliczyć należy akta odnoszące się do planów gospodarczych, ochrony przyrody, łowiectwa, zalesień i wyrębów lasów, a także całej dokumentacji związanej ze sprzedażą tychże lasów państwu w 1933 r. (BK 8814, 9568, 9776, 9953). Interesujące dane odnośnie do tych zagadnień zawarte są także w korespondencji zarządu leśnego z naczelnikiem zarządzającym majątkiem FZK.

Z ciekawszych dokumentów tego zespołu wymienić należy:

1. Sprawozdanie z działalności administracji lasów tatrzańskich i kórnickich za lata 1925 - 1938. Dział hodowli. Zestawienia planowanych i wykonanych powierzchni zalesionych (BK 9564).

2. Wniosek Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych do Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów w sprawie nabycia na własność Skarbu Państwa dóbr tatrzańskich Fundacji (BK 9776).

3. Sprawozdania z posiedzeń Państwowej Rady Ochrony Przyrody dotyczące głównie ochrony przyrody w lasach tatrzańskich będących własnością FZK (BK 9953).

4. Kontrakt kupna-sprzedaży dóbr zakopiańskich Fundacji (BK 9776).

Fundacja, jak wspomnieliśmy, posiadała także zakłady przemysłowe (tartaki w Gądkach i Kirach, elektrownię, fabrykę tektury i „Kamieniołomy Tatrzańskie”). Wymienione zakłady — oprócz kamieniołomów — należały do niewielkich o słabym wyposażeniu technicznym. Najdokładniejszą dokumentacją dysponujemy w odniesieniu do kamieniołomów.

Zasadnicze materiały z tego zespołu:

1. Umowa dotycząca eksploatacji kamieniołomu „pod Capkami” podpisana przez Henryka Kiejnowskiego (BK 9911).

2. Korespondencja między naczelnikiem zarządzającym majątkiem Fundacji a H. Kiejnowskim dotycząca głównie spraw bieżących przedsiębiorstwa prowadzonego jako spółka (BK 9911).

3. Protokoły z walnych posiedzeń spółki dotyczące głównie działalności przedsiębiorstwa w poszczególnych latach gospodarczych, jak również zamknięć bilansowych i rachunkowych (BK 9914).

4. Umowa Magistratu Miasta Poznania z „Kamieniołomami Tatrzańskimi” z 1927 r. dotycząca dostarczenia kamienia na budowę ulic w Poznaniu (BK 8813).

5. Zamówienia składane przez różne przedsiębiorstwa na kamień z „Kamieniołomów Tatrzańskich” (BK 8438-8439, 8448).

6. Protokół Komisji Kuratorium do zbadania działalności „Kamieniołomów Tatrzańskich” w związku z wygórowanymi żądaniami finansowymi H. Kiejnowskiego po rozwiązaniu spółki (BK 8604).

7. Opinia Tadeusza Rugego o kamieniołomach, dotycząca zagadnień eksploatacyjnych, technicznych i finansowych.

8. Protokół z konferencji w sprawie zawiązania spółki ze Związkiem Miast Małopolskich z 1929 r. Zadaniem spółki miało być wspólne prowadzenie kamieniołomów po ustąpieniu z niej H. Kiejnowskiego (BK 9918).

9. Protokół z konferencji w sprawie zawiązania spółki z Kołem Miast Wielkopolskich (BK 9923).

10. Protokoły z posiedzeń Rady Nadzorczej z 1928 r. dotyczące głównie bieżących spraw przedsiębiorstwa (BK 9924).

11. Protokoły zgromadzenia udziałowców „Kamieniołomów Tatrzańskich” w Kórniku dotyczące spraw bieżących przedsiębiorstwa i jego likwidacji w latach 1933 - 1938 (BK 9923).

Ponadto wymienić należałoby: ekspertyzy pokładów kamienia, zakupy maszyn i urządzeń, prawa eksploatacji, wkłady finansowe w przedsiębiorstwo, statuty spółki, rejestry handlowe, koncesje. Znaczna grupa dokumentów dotyczy procesu sądowego Fundacji z Kiejnowskim oraz działalności przedsiębiorstwa w okresie, kiedy prowadziła je samodzielnie Fundacja.

Odnosnie do innych wymienionych zakładów dysponujemy znacznie uboższą bazą źródłową. Z ciekawszych dokumentów dotyczących tych zakładów wymienić należy:

1. Umowę między Poznańską Spółką Drzewną a Zarządem Dóbr w Kórniku z 1923 r. w sprawie budowy tartaku w Gądkach (BK 8957).

2. Dokumenty obrazujące eksport drewna do Niemiec i Anglii (BK 9690).

3. Projekty przebudowy papierni w Zakopanem (BK 9008).

4. Sprawozdanie techniczne do generalnego projektu przebudowy zakładu wodno-elektrycznego na potoku Bystrym (BK 9948).

5. Tekst kontraktu wydzierżawienia spółki „Bazar Polski” z 1922 r. (BK 9972).

6. Akt notarialny sprzedaży nieruchomości należących do „Bazaru Polskiego” z dnia 14 V 1929 r. (BK 9974).

Prowadzenie działalności gospodarczej Fundacji, choć bardzo ważnej w jej zadaniach statutowych, nie stanowiło głównego celu, gdyż najistotniejszą sprawą była realizacja zadań statutowych. Do najważniejszych z nich zaliczyć należy Bibliotekę, Szkołę Domowej Pracy Kobiet i Zakład Badania Drzew i Lasu.

Do dziejów Biblioteki w tym okresie dysponujemy bogatymi materiałami źródłowymi. Większość z nich tworzy zespół Archiwum Bibliotecznego z lat 1923 - 1953. Dokumenty tam się znajdujące dotyczą głównie spraw wewnątrzbibliotecznych (gromadzenie, opracowywanie, udostępnianie i konserwacja zbiorów). Wymieńmy tylko niektóre, obrazujące działalność Biblioteki w tym okresie.

1. Kopie listów Władysława Pocięchy do Kazimierza Lutostańskiego, Władysława Szafera, Edwarda Dembego, dotyczące organizacji i za-

sad funkcjonowania Biblioteki w strukturze organizacyjnej Fundacji. Archiwum Biblioteki Kórnickiej (dalej cytuję: AB 314).

2) Umowa tymczasowa o pracę w Bibliotece Kórnickiej zawarta pomiędzy W. Pocięgą a Zarządem Fundacji (BK 8801).

3. Uwagi Jana Zamoyskiego dotyczące projektu statutu Biblioteki opracowanego przez W. Pocięgę (BK 9983).

4. Projekt statutu Biblioteki opracowany przez Pocięgę z uwagami naniesionymi przez Zarząd (BK 9983).

5. Uwagi W. Pocięgy do zmienionego przez Zarząd jego projektu statutu (AB 314).

6. List Jana Zamoyskiego do Witolda Czartoryskiego w sprawie organizacji Biblioteki i Muzeum w Kórniku w 1926 r. (BK 9983).

7. Opinia Wydziału Prawnego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w sprawie rozdziału kompetencji i regulaminów władz Fundacji (BK 8565).

8. Uwagi W. Pocięgy dotyczące tymczasowego regulaminu Biblioteki uchwalonego przez Kuratorium w dniu 9 I 1928 r. (AB 314).

9. Program działalności Biblioteki w opracowaniu Józefa Grycza (BK 9983).

10. Dokumenty dotyczące organizacji Biblioteki w ramach Fundacji: informacje naukowe o zbiorach, ich wypożyczanie, rewindykacja, dary wydawnictw własnych, różne notki i wypisy bibliograficzne z lat 1923 - 1925 (AB 313).

11. Różne sprawy związane z organizacją i funkcjonowaniem Biblioteki w latach 1925 - 1939, zawarte w korespondencji z: a) władzami Fundacji — Zarządem i Kuratorium, b) Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach 1925 - 1939 (AB 314 - 316), c) głównym zarządem majątków FZK w latach 1926 - 1939 (AB 319).

Następną znaczną grupę materiałów stanowią: budżety, sprawozdania i regulaminy Biblioteki (AB 322), jak również informacje o odczytach, wystawach i zjazdach naukowych, w których uczestniczyli pracownicy Biblioteki (AB 333).

Spore zasoby aktowe dotyczą: korzystania ze zbiorów bibliotecznych, współpracy naukowej (AB 342 - 344), jak też gromadzenia zbiorów (zakupy, dary, legaty, depozyty; AB 355) oraz udostępniania i rewindykacji zbiorów (AB 370 - 375).

Wartościowymi materiałami są także akta dotyczące wydawnictw Biblioteki, z których na uwagę zasługują:

1. Korespondencja dotycząca wydawnictw Biblioteki Kórnickiej, ich spis, umowy i plany wydawnicze (AB 398, 398 a i b, 399 - 400).

2. Sprzedaż wydawnictw własnych w latach 1925 - 1939 (AB 406 - 407).

3. Dary i wymiana wydawnictw własnych (AB 414, 416).

Duże znaczenie w poznaniu pracy Biblioteki w interesującym nas okresie posiadają tzw. materiały różne, z których na uwagę zasługują:

1. Odczyty, artykuły i przemowy dotyczące głównie Biblioteki (AB 422).

2. Bruliony tymczasowych inwentarzy i spisy materiałów archiwalnych Biblioteki z lat 1927 - 1939 (AB 423).

3. Księgi czytelników i zwiedzających zamek w Kórniku z lat 1925 - 1939 (AB 424 - 435).

4. Korespondencja W. Pocięchy — kierownika placówki kórnickiej w latach 1926 - 1928 — dotycząca Biblioteki, głównie wydawnictw *Acta Tomiciana*, przeważnie listy do Stanisława Bodniaka — kierownika Biblioteki w latach 1930 - 1939 i 1945 - 1952 (AB 440).

5. Księgi kasy podręcznej Biblioteki z lat 1926 - 1935 i 1935 - 1946 (AB 462 - 463).

6. Rachunki Biblioteki z lat 1928 - 1950 (AB 464).

7. Inwentarze urządzenia zamku w Kórniku (AB 457) i księgozbioru (AB 458).

8. Ewidencje rękopisów kodeksowych skatalogowanych przez S. Bodniaka (AB 442).

9. Inwentarz rękopisów Biblioteki Kórnickiej opracowany przez S. Bodniaka, Kórnik 1930. Maszynopis tego inwentarza został powielony (AB 443).

10. Inwentarz dyplomów i ich katalog opracowany przez S. Bodniaka (AB 445).

11. Inwentarz Archiwum Bibliotecznego 1864 - 1922 i 1925 - 1953 (AB 450 a i b).

Szkoła Domowej Pracy Kobiet w Kuźnicach miała mieć jak — twierdzili egzekutorowie testamentu Władysława Zamoyskiego, Witold Czartoryski i Jan Zamoyski — priorytetowe znaczenie i rangę wśród innych zakładów Fundacji. Władze FZK głównie z powodu trudności finansowych nie były w stanie zadośćuczynić tym żądaniom. Dokumentacja dotycząca szkoły wykazuje luki, ale istniejące źródła pozwalają odtworzyć jej dzieje. Do ciekawych dokumentów tego zespołu należałoby zaliczyć:

1. Sprawozdania i wnioski Zarządu FZK w sprawie Szkoły Domowej Pracy Kobiet, przedłożone na sesji Kuratorium w dniu 26 czerwca 1928 r., dotyczące głównie spraw organizacyjnych, finansowych i lokality (BK 9912).

2. Korespondencja Marii Zamoyskiej, siostry Władysława Zamoyskiego, z członkami Kuratorium w sprawach szkoły (BK 9995).

3. Korespondencja Stanisława Adamskiego, członka Kuratorium, z przełożoną szkoły Justyną Zalewską (BK 9992).

4. Memoriał szkoły do Zarządu FZK (BK 8541).

5. Wykaz pracowników szkoły w Kuźnicach (BK 9993).

6. Memoriał Marii Zamoyskiej do członków Kuratorium w sprawach finansowych szkoły (BK 9995).

7. Sprawozdanie z wizytacji szkoły przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 1935 r. (BK 9995).

8. Statut Szkoły Domowej Pracy Kobiet (BK 10001).

9. Zakład Badania Drzew i Lasu miał być zgodnie z postanowieniami ustawy o „Zakładach Kórnickich” zorganizowany przez władze FZK na bazie „Ogrodów Kórnickich”, jednak trudności finansowe pozwoliły zrealizować to zadanie dopiero w 1933 r.

W zespole akt dotyczących zakładu na uwagę zasługują:

1. Protokół z nadzwyczajnego posiedzenia komisji fachowców w sprawie organizacji zakładu (BK 9707).

2. Etapy organizacji Zakładu Badania Drzew i Lasu (BK 9707).

3. Regulamin „Ogrodów Kórnickich” Działu Dendrologii i Pomologii Zakładu Badania Drzew i Lasu (BK 9706).

Duży zespół dotyczy spraw finansowych i budżetowych. Rękopisy te stanowią cenne źródło do poznania działalności finansowej FZK.

Na szczególną uwagę zasługują następujące dokumenty:

1. Akta dotyczące długów hipotecznych przejętych przez Fundację po fundatorach (BK 8885 - 8887).

2. Akta dotyczące zaciągnięcia tzw. pożyczki holenderskiej w Burgesbanku w wysokości 1 200 000 guldenów holenderskich (BK 8892 - 8905).

3. Akta dotyczące parcelacji hipotecznych (BK 8912).

4. Ogólne sprawy finansowe Fundacji (BK 8917, 9019).

5. Akta dotyczące spraw finansowo-budżetowych (pożyczki i kredyty) prowadzonych między FZK a Bankiem Gospodarstwa Krajowego oddział w Poznaniu (BK 8926).

6. Korespondencja pomiędzy naczelnikiem zarządzającym majątkiem Fundacji a Bankiem Związku Spółek Zarobkowych w Poznaniu w sprawie udzielenia pożyczki (BK 8929 - 8930).

7. Pogląd na stan finansowy i wnioski Zarządu oraz naczelnika przedłożone Kuratorium na sesji w dniu 15 II 1928 r. (BK 8830).

8. Ustawa o zezwoleniu na obciążenie hipoteczne Fundacji z dnia 9 lutego 1932 r. Ustawa ta pozwalała FZK na zaciągnięcie pożyczki do wysokości 7 mln zł i zabezpieczeniu jej na hipotekach folwarków (BK 8605).

10. Bilanse i zestawienia budżetowe za lata 1934 - 1940 (BK 10931).

11. Orzeczenie Najwyższego Trybunału Administracyjnego w sprawie wniosku FZK o umorzenie zaległego podatku majątkowego przejętego po fundatorach (BK 8561).

12. Pro memoria do druku sejmowego nr 180 wzywające rząd do przedłożenia projektu ustawy nadającej mu uprawnienia do nadzoru nad gospodarką jak również finansami Fundacji i gwarantującej rządo-

wi prawo wkraczania w razie stwierdzenia nieudolnej gospodarki lub nierealizowania działalności statutowej (BK 8561).

Do okresu okupacji hitlerowskiej, kiedy Fundacja została włączona do Reichstiftung für Deutsche Ostforschung (Fundacja do Niemieckich Badań Wschodnich), nie posiadamy zbyt dużej ilości źródeł. Są to w większości zdekompletowane materiały i dają tylko częściowy obraz jej działalności. Do bardziej wartościowych zaliczyć należy:

1. Materiały dotyczące przejęcia majątków przez Reichstiftung (BK 10903).

2. Elektryfikacja i melioracje wodne w majątkach rolnych (BK 10 997).

3. Tabele wyników gospodarczych majątków rolnych Fundacji w powiecie śremskim i średzkim w latach 1941 - 1942 (BK 10984).

4. Sprawozdania rewizyjne (BK 10947).

5. Sprawy ogólne majątków rolnych (różne zestawienia bilansowe, plany gospodarcze i finansowe; BK 10924).

6. Korespondencja w sprawie zakupu maszyn do majątków (BK 10926).

7. Melioracje wodne w latach 1942 - 1943 (BK 10997).

8. Sprawy wynagrodzeń i podatków od wynagrodzeń w latach 1940 - 1943 (BK 10971).

9. Oddanie lasów przez Reichstiftung krajowemu urzędowi leśnictwa (1941 - 1942; BK 10904).

10. Sprawy ogólne lasów w latach 1940 - 1944 (BK 10978).

Po zakończeniu II wojny światowej nastąpiło wznowienie działalności Fundacji, z tym że w marcu 1945 r. na podstawie dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 12 XII 1944 r. przejęto wszystkie należące do niej lasy na własność państwa. Natomiast majątki rolne zostały przejęte w 1948 r.

W zespole akt dotyczących działalności Fundacji w latach 1945 - 1953 na uwagę zasługują:

1. Sprawozdanie tymczasowego Kuratora Fundacji Stanisława Gibasiewicza dotyczące działalności FZK od lutego do września 1945 r. (BK 10052).

2. Sprawy ogólne folwarków. Różne dokumenty dotyczące zagadnień budowlanych, finansowych i ogólnoadministracyjnych (BK 10512, 10517, 10714).

3. Sprawozdania z lustracji folwarków przez pracowników administracji centralnej z 1947 r. (BK 10775).

4. Protokoły z posiedzeń Kuratorium i Zarządu FZK (BK 10152 - 10159).

5. Zestawienia obsiewów w majątkach rolnych w powiecie śremskim (BK 10765).

6. Księgi inwentarza żywego folwarków (BK 10500, 10508, 10513).

10524, 10525, 10541, 10552, 10575, 10594, 10600, 10627, 10656, 10672, 10687, 10705, 10719).

7. Sprawozdanie inspektorów rolnych dotyczące stanu gospodarczego folwarków w latach 1945 - 1948 (BK 10776).

8. Plany uporządkowania spraw finansowych (BK 10219).

9. Akta dotyczące pożyczek i kredytów w Państwowym Banku Rolnym (BK 10204 - 10205).

10. Bilanse porównawcze w latach 1945 - 1948 (BK 10275 - 10282).

11. Korespondencja Zarządu Fundacji z Ministerstwem Rolnictwa i Reform Rolnych (BK 10125).

Do dziejów zakładów najbardziej wartościowe są materiały Zarządu i Kuratorium z wyjątkiem Biblioteki, dla której główną bazę źródłową stanowią akta znajdujące się w Archiwum Bibliotecznym. Dotyczą one głównie programów prac placówki, korespondencji z Ministerstwem Oświaty i Kultury, Ministerstwem Szkół Wyższych i Nauki, sprawozdań z działalności, spraw budżetowo-finansowych, gromadzenia, opracowania, udostępniania i konserwacji księgozbioru (AB 316 - 318, 320, 324, 325, 326 - 327, 345 - 351, 357 - 365, 376 - 381, 401 - 405, 408 - 413, 415 - 417, 436 - 437).

Osobną grupę stanowią akta dotyczące Działu Muzealnego Biblioteki. Formalnie w latach 1927 - 1939 nie prowadzono ścisłego merytorycznego podziału akt na muzealne i biblioteczne. Tak więc wiele informacji dotyczących spraw muzealnych można znaleźć w teczках bibliotecznych według właściwości poszczególnych zagadnień.

Z zespołu tego należałoby wymienić:

1. Korespondencję z Ministerstwem Kultury w sprawach muzealnych (AB 384).

2. Materiały dotyczące konserwacji i inwentaryzacji zbiorów (AB 385 - 386), jak też zakupów, darów, legatów, depozytów, wymiany i rewindykacji zbiorów muzealnych (AB 387 - 388).

3. Sprawozdania, budżet i regulaminy działu (AB 389 - 391).

4. Zwiedzanie i propaganda zbiorów (AB 394 - 397).

W związku z tym, że od 1949 r. FZK nie dysponowała majątkiem dochodowym, powstała konieczność zdecydowania o dalszych losach zakładów. Ze źródeł dotyczących tych zagadnień należy wymienić przede wszystkim protokół z posiedzenia Kuratorium FZK z 14 XII 1951 r. (BK 10159).

Do dziejów szkoły w tym okresie dysponujemy między innymi następującymi materiałami:

1. Protokół z posiedzenia Zarządu z dnia 13 V 1947 r. (BK 10167).

2. Sprawozdanie szkół gospodarczych Fundacji za rok szkolny 1947/1948 (BK 10945).

3. Umowa o przejęcie szkół gospodarczych w Kuźnicach od FZK

przez Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych z 14 IV 1949 r. (BK 10845).

4. Ponadto interesujące są dane odnoszące się do organizacji wewnętrznej szkoły, warunków przyjęć uczennic, programów dydaktycznych i wychowawczych.

Do historii Zakładu Badania Drzew i Lasu w tym okresie dysponujemy bardzo nielicznymi źródłami, dotyczącymi sprawozdawczości bieżącej i planów rozwoju organizacyjnego i naukowego.

Ogólnie do dziejów Fundacji „Zakłady Kórnickie” w latach 1925 - 1953 dysponujemy około 2850 wolumenami rękopisów. Tak znaczny zespół archiwaliów może być szczególnie przydatny w badaniach gospodarczych Wielkopolski w okresie II Rzeczypospolitej. Ważnymi materiałami są także zespoły dotyczące Biblioteki i szkoły.

Wartość naukowa tych źródeł jest różna i zależna od tego, kto był ich twórcą. Nie ulega wątpliwości, że najbardziej wartościowe ze względu zarówno na ich treść jak i miejsce powstania są dokumenty administracji centralnej. Dokumenty te powstały w centralnym ośrodku administracyjnym FZK i dlatego dane w nich zawarte pochodzą z pierwszej ręki, choć i w nich spotkać można nieścisłości. Generalnie zespół tych akt można podzielić na dwie grupy. Do pierwszej zaliczyć należy dokumenty powstałe na użytek wewnętrzny władz Fundacji, niezbędne w prowadzeniu bieżących spraw majątkowych. Do drugiej wszystkie te, które powstały na użytek władz zwierzchnich lub innych instytucji. Wszystkie one stanowią niezwykle cenne źródło do poznania organizacji i metod pracy wszystkich organów Fundacji.

Istotne znaczenie w poznaniu motywów podejmowania decyzji przez Kuratorium i Zarząd posiadają protokoły z ich posiedzeń, jak też korespondencja między członkami Kuratorium.

Sporo istotnych informacji zawartych jest w korespondencji naczelnika zarządzającego majątkiem FZK z Zarządem, zwłaszcza z jego prezesem Janem Zamoyskim (dziewięć tomów). Przedmiotem korespondencji były sprawy bieżące. Podobny charakter noszą sprawozdania i wnioski dotyczące ogółu spraw fundacyjnych przedkładane przez naczelnika na posiedzeniach Zarządu. W dokumentach tych oprócz faktów przedstawione są oceny i wnioski odnośnie do omawianych spraw, jednak nie zawsze mające pokrycie w rzeczywistym stanie gospodarczym i finansowym Fundacji.

Przedstawiony przegląd źródeł nie wyczerpuje z całą pewnością zagadnienia, gdyż chodziło jedynie o ogólne omówienie zespołów z wskazaniem na najbardziej wartościowe i ważne z punktu widzenia nauki. Szczegółowy wykaz źródeł można znaleźć w tomie 4 (przygotowanym do druku) *Inwentarza rękopisów Biblioteki Kórnickiej*, jak również w *Inwentarzu Archiwum Zakopiańskiego Fundacji i Inwentarzu Archiwum Bibliotecznego*, obejmującym lata 1923 - 1953.

